

ОГЛЯД НОВИХ ВИДАНЬ

РОМАН ГРИЦЬКІВ

Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Вип. 7: Волинь і Холмщина 1938–1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади / Гол. ред. кол. Я. Ісаєвич. – Львів, 2003. – 813 с.

У підготовленому Інститутом українознавства ім. І. Крип'якевича фундаментальному збірнику детально висвітлено питання українсько-польського конфлікту в роки Другої світової війни та його відгомін у польській та українській науковій і суспільній думці. До видання ввійшли ґрунтовні дослідження Я. Ісаєвича, М. Кучерепи, Г. Купріяновича, В. Трофимовича, Л. Запкільняка, З. Ковалевського, Р. Дрозда, В. Менджецького та багатьох інших. У своїх роботах автори проаналізували причини, перебіг і наслідки міжнаціонального протистояння на Волині та Холмщині в 1921 – 1947 рр., а також важливі аспекти наукової інтерпретації та відображення тих подій у суспільній свідомості та літературі.

Значну увагу дослідники приділили проблемі національної держави на прикладі польсько-українських відносин міжвоєнного періоду. У публікаціях розглянуто проекти польської державної адміністрації щодо вирішення українського питання на Холмщині та Підляшші (антипольські збройні виступи на Волині у вересні 1939 р., українсько-польські відносини на Закарпатті у 1944–1947 рр.); проблему польсько-українських відносин відповідно в українській політичній думці та політиці польського еміграційного уряду і підпілля періоду Другої світової війни; воєнну та післявоєнну діяльність УПА щодо польського питання; роль цивільного населення Волині та Галичини у стратегії польських та українських військово-політичних угруповань.

Серед публікацій збірника важлива місце належить джерельним матеріалам, які досі залишались невідомими для широкого кола істориків. Це, насамперед, добірка інформативних звітів про політичну ситуацію, оглядів воєнно-політичних подій, які склали референти військових округ, надрайонів і районів УПА, та звітів і доповідних записок радянських партизанських загонів і штабів про українсько-польське протистояння на Волині.

У книзі подано значну кількість спогадів і свідчень українських очевидців про події на Волині та Холмщині під час війни. Крім того, у додатках представлено заяви та звернення організацій, державних і громадських діячів, а також відгуки в українській та польській пресі з нагоди відзначення 60-тої річниці трагічних подій на Волині.

ВОЛОДИМИР МОРОЗ

Гривул Т., Мороз В., Муравський В., Окаринський В. Матеріали до пластового мартиролога / Передмова О. Сича. – Львів, 2003. – 120 с.

У жовтні 2003 р. побачила світ колективна праця “Матеріали до пластового мартиролога”, де представлено інформацію про українських героїв – вихованців легального і підпільного Пласту, які полягли за українську ідею. Це книга про тих, хто своїм життям і своєю героїською смертю засвідчив святість Першого Головного Обов'язку пластуна – бути вірним Богові й Україні.

Книга видана 15-им курунем старших пластунів “Орден Залізної Остроги” Пласту – Національної скаутської організації України за участю групи з історії та музейництва Пласту “На сліді”. Троє з чотирьох упорядників – Т. Гривул, В. Мороз та В. Муравський, а також автор передмови О. Сич – наукові співробітники Центру досліджень визвольного руху. Видання присвячене пам'яті визначного націоналістичного діяча й організатора молоді пластового сеньйора Івана Гавдиди.

Книга базується насамперед на праці “Пластуни у визвольних змаганнях” (Нью-Йорк, 2002; 71 с.), укладеній 28-им курунем УПС “Верховинки”. Там подано короткі біографічні довідки про кількості пластунів, які брали участь у національно-визвольному русі; з них понад 150 загинули. При підготовці “Матеріалів...” було використано також довідник Петра Содоля “Українська Повстанча Армія. 1943–49” (Нью-Йорк, 1994–1995; у 2-х ч.), який на сьогодні є основною працею інформаційно-довідкового характеру про боротьбу ОУН і УПА, що подає відомості про учасників національно-визвольної боротьби, які були членами Пласту. Деякі дані отримано зі списку полеглих пластунів, який укладав Юрко Юзич, а також із різноманітних публікацій.

Значна частина інформації взята зі списку-каталогу Центрального державного історичного архіву України у Львові (ЦДАІЛ), укладеного 1954 р. на базі фонду Верховної пластової команди (ВПК). Список містить близько 4600 біографічних довідок про пластунів та осіб, які брали участь у роботі Українського пластового уряду (опікунів, приятелів; напр., Дмитро Донцов виступав на двох старшопластунських з'їздах, написав брошуру “Юнацтво і Пласт”). На підставі різних видань та документів із пластової історії цей реєстр доповнено до більш ніж 5300 осіб. Отже, значна частина мартиролога укладена шляхом зіставлення реєстру пластунів з інформацією про полеглих членів ОУН та вояків УПА, що міститься у виданнях про національно-визвольну боротьбу: 1) багатотомній серії “Літопис Української Повстанської Армії”; 2) регіональних збірниках (серія “Український архів” НТШ та ін.); 3) виданнях мартирологічного характеру; 4) пам'ятних книгах українських гімназій; 5) наукових, науково-популярних виданнях, пресі тощо. Серед публіка-

цій про Пласт варто відзначити статті Адольфа Гладилевича, Ярослава Падоха та ін. Ряд фактів уточнено в розмові Володимира Мороза із Ярославом Гайвасом.

У виданні розглядаються всі українські пластово-скаутські формації: власне Пласт (легальний і таємний); Союз українських пластунів-емігрантів (СУПЕ); українські скаутські організації та гуртки Наддніпрянщини; Доріст “Рідної школи” (коли він базувався на основі забороненого поляками Пласту); курені молоді, що діяли на Закерзонні (1939–1944); виховні спільноти української молоді (ВСУМ) у Галичині (1942–1944). Уміщено інформацію про осіб, які загинули у боротьбі за волю України, стали жертвами іноземних окупаційних режимів (російського, німецького, польського, угорського та ін.), їх колаборантів і тогочасної політичної ситуації. Не подаються відомості про пластунів, які перебували у в’язницях і таборах, але померли на волі і від їхнього звільнення пройшло багато часу (напр., Катерина Зарицька була звільнена 1972 р., померла 1986 р.; Галина Дидик – звільнена 1971 р., померла 1979 р. та ін.). Список полеглих пластунів станом на 18.10.2003 р. нараховував 481 особу, саме стільки їх і подано у книзі. За інформацією упорядників, від часу видання книги реєстр загиблих збільшився і налічує сьогодні понад 500 осіб.

Після кожної біографічної довідки вказано джерела, на яких вона ґрунтується. Якщо особа фігурує у праці “Пластуни у визвольних змаганнях” або у довідниках Петра Содоля “Українська Повстанча Армія”, вони вказуються обов’язково як найбільш докладні і вивірені видання. Усюди також зазначено наявність інформації про особу у згаданому списку-каталозі ЦДІАЛ. Усі інші праці вказуються у тому випадку, якщо вони використовувалися при підготовці видання й містили важливі дані (членство у Пласті, факт, дату і місце загибелі). Слід наголосити, що автори не ставили собі за мету подати вичерпну інформацію про полеглих пластунів чи вказати всі джерела й літературу про них: це справа майбутнього.

В укладанні мартиролога допомагали наукові співробітники Центру досліджень визвольного руху Олександр Вовк, Олександр Дарованець, Микола Посівнич, Богдан Яцун, а також Роман Генега, Ігор Гузь, Григорій Дем’ян, Олександр Криськів, Віталій Манзуренко, Ольга Свідзинська, В’ячеслав Стебницький, Юрко Юзич.

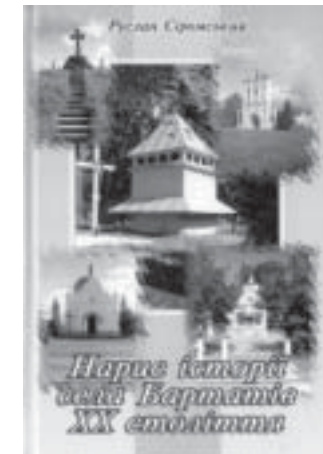
Упорядники закликають читачів уточнювати і доповнювати відомості про полеглих пластунів. Це дасть змогу створити докладний реєстр Пластового куреня Залізного Хреста.

ВОЛОДИМИР МОРОЗ

НОВІ КРАЄЗНАВЧІ ВИДАННЯ ПРО ГОРОДОЧИНУ

У 2003 р. побачили світ два видання, присвячені минулому трьох сіл Городоцького району Львівської області – Бартатова, Кліцька і Якимчиць. Автором однієї з них – “Нарису історії села Бартатів ХХ століття” – є аспірант кафедри нової і новітньої історії Львівського національного університету ім. І. Франка Руслан Сіромський¹. Іншу книгу – “Історія сіл Кліцька та Якимчиць: короткий нарис” – написав відомий громадський діяч, дисидент Іван Гель². Хоча книги написані представниками різних поколінь, вони мають ряд спільних рис, чим вигідно вирізняються серед інших видань подібного характеру. Так, значну увагу автори приділяють національно-визвольній боротьбі ОУН і УПА (І. Гель – 80 сторінок, Р. Сіромський – 70 сторінок). При написанні книг використано весь комплекс джерел: спогади, документи підпілля ОУН і відділів УПА, більшовицьких адміністративних та каральних органів, зокрема зізнання заарештованих. Завдяки цим працям у науковий обіг введено значний обсяг цінних і досі не відомих історичних фактів. Обидві книги добре проілюстровані й виконані на високому поліграфічному рівні. Автори планують продовжити роботу для написання більш докладних праць.

Звичайно, між виданнями є й відмінності. Праця Р. Сіромського виконана на вищому науковому рівні, належно струк-

¹ Сіромський Р. *Нарис історії села Бартатів ХХ століття*. – Львів: Тріада плюс, 2004. – 264 с.

² Гель І. *Історія сіл Кліцька та Якимчиць: короткий нарис*. – Львів: Каменяр, 2003. – 157 с.

турована і подає цілісну картину історії села у XX столітті. Натомість книга І. Геля, доведена до 1950-х років, надзвичайно яскраво і всебічно відтворює атмосферу часів боротьби ОУН і УПА. Це не дивно, адже автор був очевидцем більшості описаних подій.

Слід зазначити, що обом виданням передували нариси іншого дослідника – Василя Лаби³. У них історик розглядав період до 1939 р. і побіжно торкався основних моментів життя села: соціально-економічного розвитку, господарського і церковного життя, шкільництва, діяльності “Просвіти” і “Сокола”. Василь Лаба зазначав, що його праці не претендують на всеохопність, а мають стати основою для подальшого, глибшого вивчення історії сіл. Справді, ці дослідження спонукали Івана Геля і Руслана Сіромського до написання праць про Бартатів, Кліцько і Якимчиці. Це підтверджує значну наукову і пізнавальну вартість брошур Василя Лаби.

Хоча книги Івана Геля та Руслана Сіромського, як і Василя Лаби, не є вичерпними, проте вони стали важливим кроком у дослідженні минулого, добрим прикладом для інших дослідників.

ВОЛОДИМИР МУРАВСЬКИЙ

Коновалець Є. “Я б’ю в дзвін, щоб зрушити справу ОУН з мертвої точки...”. Невідомі документи Організації Українських Націоналістів. Рік 1930: Документально-наукове видання / Передм. А. Кентія, В. Лозицького. – К.: Темпора, 2003. – 272 с.; іл.

У грудні 2003 року київське видавництво “Темпора” презентувало книжку, що, без жодного сумніву, є визначною подією в галузі дослідження українського націоналістичного руху. Цінність праці полягає в тому, що це перше видання оригінальних документів Організації Українських Націоналістів міжвоєнного часу. Для наукових кіл епістолярна спадщина провідних діячів ОУН фактично невідома. Єдине подібне видання було здійснене в діаспорі у 1980-х роках – чотири томи матеріалів Євгена Оनाцького “У Вічному Місті”, та воно має менш академічний характер.

У книзі вміщено 43 листи голови Проводу Українських Націоналістів Є. Коновальця та 28 листів секретаря ПУНу В. Мартинця. Усі вони датовані 1930 роком. Крім того, до збірника увійшли 7 копій листів та інших документів, які Є. Коновалець переслав секретареві ПУНу. Опубліковані документи походять із фондів Центрального державного архіву громадських об’єднань України і є першорядним джерелом для вивчення історії ОУН, оскільки вони яскраво відображають дискусію всередині Організації.

Видання підготоване на належному науковому рівні. Авторами передмови є заслужений працівник культури України Анатолій Кентій та директор Центрального державного архіву громадських об’єднань України, кандидат історичних наук Володимир Лозицький.

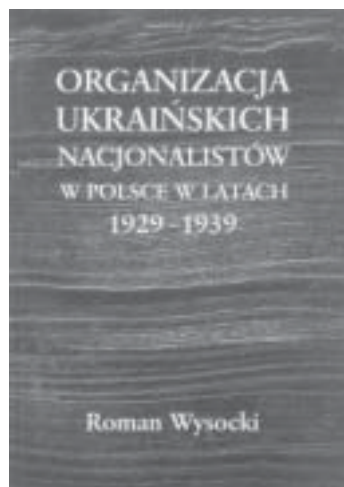

³ Лаба В. *Історія села Бартатів від найдавніших часів до 1939 року*. – Львів, 2001. – 28 с.; *Його ж. Кліцько і Якимчиці у світлі історичних документів від давніх часів до 1939 року*. – Львів, 2003. – 60 с.

МИКОЛА ПОСІВНИЧ

Wysocki Roman. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929-1939. Geneza. Struktura. Program. Ideologia. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2003. – 433 s.

Український націоналістичний рух 20 – 30-х років ХХ століття – важлива проблема історіографічної науки, яка потребує нового, всебічного осмислення та інтерпретації. Незважаючи на важливість цього питання в історії України, досить складно знайти ґрунтовні дослідження з історії ОУН. Така ситуація зумовлена тим, що за радянських часів на вивчення діяльності українських націоналістів було накладено табу. У незалежній Україні на згадану тему виходили здебільшого окремі статті. Тому приємною несподіванкою стала поява у Любліні у 2003 р. монографії доктора Романа Висоцького “Організація Українських Націоналістів у Польщі в 1929 – 1939 рр.”.

Об’єктом свого дослідження автор обрав діяльність ОУН у 1929 – 1939 рр. Особливу увагу в монографії приділено розвитку організації, формуванню її структур, творенню ідеології та програми, видавничій і пропагандистській діяльності.

Праця Романа Висоцького складається із шести розділів. Перший висвітлює історію виникнення й формування українського націоналістичного руху протягом 1920-х рр. У другому розділі відображено процес розбудови ОУН, становлення її структур та приєднання до неї УВО на українських землях тодішньої польської держави. Третій розділ присвячений становленню націоналістичної ідеології, програмних постулатів і творенню пропагандистського апарату. Четвертий розділ показує зміни в ОУН, коли її очолював Степан Бандера. Основну увагу тут приділено організаційним вишколам. У п’ятому розділі представлено розвиток західноукраїнських крайових структур ОУН від другої половини 1930-х рр. до падіння Польщі, охарактеризовано процеси розширення організаційної мережі та підготовки до відновлення незалежності України під час війни. Останній розділ присвячено діяльності ОУН поза

межами Польщі, стосункам між ПУНОм та КЕ ОУН; тут також розглянуто події на Закарпатті. У кінці книги автор подав короткі біографії крайових провідників ОУН на ЗУЗ у 1929 – 1939 рр.

Для написання роботи дослідник використав значний обсяг джерельного і фактографічного матеріалу. Зокрема автор опрацював фонди Архіву актів нових у Варшаві, Державного архіву столичного міста Варшави, Державного архіву у Любліні, Центрального військового архіву (Польща), Центрального державного історичного архіву України у місті Львові, Державного архіву Львівської області, Центрального архіву у Празі, а також приватний архів В. Зелінського.

У цілому праця видається цікавою та ґрунтовною. Її поява засвідчила якісні зміни у дослідженні даної теми.

ВОЛОДИМИР В'ЯТРОВИЧ

Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто – Львів, 2004. – Т. 40: Тактичний відтинок УПА 27-й “Бастіон”: Любачівщина, Томашівщина, Ярославщина (Документи і матеріали). – 600 с.: іл..

Книга продовжує публікацію джерел з історії ОУН та УПА на Закарпатті. У попередніх томах “Літопису УПА” вже опубліковано документи про діяльність цих структур на Лемківщині, Перемищині, Холмщині¹. Також четверта книга серії “Літопис УПА. Бібліотека” містить окремі спогади про український визвольний рух на Любачівщині². Проте матеріал, представлений у новій книзі, є без перебільшення унікальним: уперше настільки повно відтворено особливості становлення та розвитку УПА на цих теренах.

Більшість опублікованих документів походить із так званого архіву Мирослава Онишкевича. Це ті матеріали, які потрапили до рук польських органів безпеки під час захоплення командира 6-тої Воєнної округи “Сян”. Копії цих документів зберігаються в архіві Торонтонського університету в колекції, яка має назву “The Peter J. Potichnyj Collection on Insurgent and Counter-Insurgency in Ukraine”.

Для дослідників діяльності ОУН та УПА на Любачівщині, Томашівщині, Ярославщині найбільшу вартість, безперечно, становитимуть подані в книзі оперативні звіти тактичного відтинка “Бастіон”, накази його командування, інформаційні звіти підпілників ОУН округи “Батурин”. Надзвичайно важливим джерелом, яке не тільки фіксує перебіг подій, але й відтворює атмосферу повстанського життя, є хроніки одного з найвідоміших повстанських куренів “Месники”.

Дуже цінну для істориків інформацію містять списки повстанців, полеглих у 1944–1946 роках, та евіденційні (облікові) листки старшин і підстаршин УПА. Із цих документів можна дізнатися про вік, освіту, професію, військову підготовку, належність до ОУН, що мають у край важливе значення для відтворення соціального портрету українського повстанця.

¹ Див.: *Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто – Львів, 2001. – Т. 33: Тактичний відтинок УПА 26-й “Лемко”: Лемківщина і Перемищина (Документи і матеріали); Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто – Львів, 2001. – Т. 34: Лемківщина і Перемищина – “Холодний Яр”, “Бескид”, “Верховина”: політичні звіти; Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто – Львів, 2003. – Т. 39: Тактичний відтинок УПА 28-й “Данилів”: Холмщина і Підляшся. Документи і матеріали.*

² *Спогади вояків УПА та учасників збройного підпілля Львівщини і Любачівщини. – Торонто – Львів, 2003.*

Унікальні матеріали про видавництво нелегальної літератури містить розділ “Справи технічного осередку”. Картину діяльності українського підпілля в регіоні доповнюють кілька польських документів із фондів Корпусу внутрішньої безпеки Польщі.

Останню частину книги становлять таблиці, що відображають структуру ТВ “Бастіон” та округи “Батурин”. Тут подано детальну інформацію про організаційну обсаду сотень УПА та місцевих осередків ОУН.

Книга містить велику кількість фотографій учасників визвольного руху на цих теренах. Цей том “Літопису УПА” стане в пригоді дослідникам українського визвольного руху на Любачівщині, Томашівщині та Ярославщині, а також усім, хто цікавиться історією ОУН та УПА.

ВОЛОДИМИР В'ЯТРОВИЧ

Літопис УПА. Нова серія. – Київ – Торонто, 2003. – Т. 7: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. – Книга четверта: 1949–1959. – 716 с.

Видавництво “Літопис УПА” вже більше як тридцять років реалізовує один із наймасштабніших проєктів в українській історіографії – публікацію корпусу джерел з історії Української Повстанської Армії. На сьогодні випущено понад п’ятдесят томів цієї серії, які містять унікальні документи УПА та ОУН, спогади учасників українського визвольного руху. Важливим джерелом для дослідження історії українських повстанців є документи ворожих структур, тому ці матеріали також знайшли належне місце в книгах “Літопису УПА”: окремими томами видано німецькі та польські документи про боротьбу з УПА¹.

У 2001 році видавництво “Літопис УПА” спільно з Інститутом археології та джерелознавства ім. М. Грушевського, Державним комітетом архівів України та Центральним державним архівом громадських об’єднань України розпочало публікацію документів радянських каральних органів про їх боротьбу з українським підпіллям. Заплановано випустити п’ять книг, до яких повинні увійти сотні директивних, звітно-інформаційних документів радянського режиму 1943 – 1959 років. Перший з цих томів містить директивні документи Центрального комітету КП(б)У, що мають узагальнюючий характер. Матеріали ж наступних томів висвітлюють конкретні заходи щодо боротьби з українським визвольним рухом, вжиті згідно з розпорядженнями вищого партійного керівництва².

¹ Див.: *Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1983. – Т. 6: УПА в світлі німецьких документів, 1942 – 1945. – Книга перша: 1942 – липень 1944; Книга друга: серпень 1944 – 1945; Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1991. – Т. 21: УПА в світлі німецьких документів, 1942 – 1945. – Книга третя: червень 1941 – травень 1943; Літопис Української Повстанської Армії— Торонто – Львів, 1992. – Т. 22: УПА в світлі польських документів. – Книга перша: Військовий оперативний суд оперативної групи “Вісла”.*

² Див.: *Літопис УПА. Нова серія. – Київ – Торонто, 2001. – Т. 3: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943 – 1949; Літопис УПА. Нова серія. – Київ – Торонто, 2002. – Т. 4: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943 – 1949). – Кн. 1: 1943 – 1945; Т. 5: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943 – 1949). – Кн. 2: 1946 – 1947; Т. 6: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943 – 1949). – Кн. 3: 1948.*

Остання книга з цієї серії є, напевно, найбільш цікавою, адже відображає завершальний період боротьби українського підпілля (1949 – 1959 роки), дуже скупо представлені власне повстанськими матеріалами. До тому ввійшли 139 документів партійних та каральних органів комуністичної влади, які зберігаються у фондах Центрального державного архіву громадських об’єднань України. Подані матеріали висвітлюють не тільки діяльність радянських структур, але й містять багато цінної інформації про основні тогочасні напрями й форми діяльності збройного підпілля.

Значну історичну вартість мають документи про операції каральних органів зі знищення керівництва українського підпілля. У книзі, зокрема, вміщено доповідні записки Львівського обкому про ліквідацію члена Проводу ОУН Осипа Дяківа-“Горнового” та референта пропаганди Львівського краю Люби Гайовської-“Рути”, доповідна Станіславського обкому про знищення групи повстанців, десантованих у 1950 році з Німеччини для зв’язку з Проводом ОУН, документи про захоплення члена Проводу ОУН Василя Галаси-“Орлана” та головного командира УПА Василя Кука-“Леміша”. Цікавими для дослідників українського визвольного руху будуть наведені у книзі відомості про стан і діяльність українських повстанців у той час, а також ряд документів, що засвідчують посилення підпільного руху в кінці 1950-х років після повернення з таборів багатьох учасників визвольної боротьби.

Велике значення для історіографії має вміщена у томі вступна стаття “Останній рубіж. 1949 – 1959 рр.” Вона спирається на широкую джерельну базу, містить велику кількість надзвичайно важливих фактів з історії українського підпілля 1950-х років.

Видання комплексу радянських документів, надрукованих у третьому – сьомому томах “Літопису УПА. Нової серії”, є значним кроком у висвітленні боротьби радянського тоталітарного режиму проти українського визвольного руху. Цінність цих матеріалів зумовлена тим, що вони походять із джерела, зовсім не зацікавленого у звеличенні українських повстанців. Незважаючи на притаманні для документації каральних органів перекручення фактів і тенденційне їх висвітлення, ці документи все ж передають масштаб українського визвольного руху, його тривалість, героїзм його представників у боротьбі за свої ідеї.